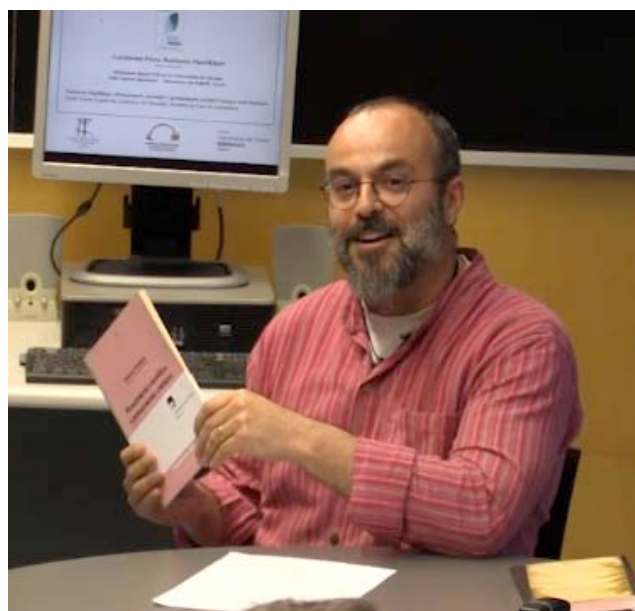

Lectures Fons Raimon Panikkar

Biblioteca Barri Vell

Raimon Panikkar, *Pensament científic i pensament cristià* (1994). Una lectura

a càrrec de
Jordi Tormo Capdevila

professor de Filosofia i
Història de l'Art de secundària

26 d'abril de 2017

Raimon Panikkar, Pensament científic i pensament cristià (1994/2005). Una lectura.

Reflexió fenomenològica

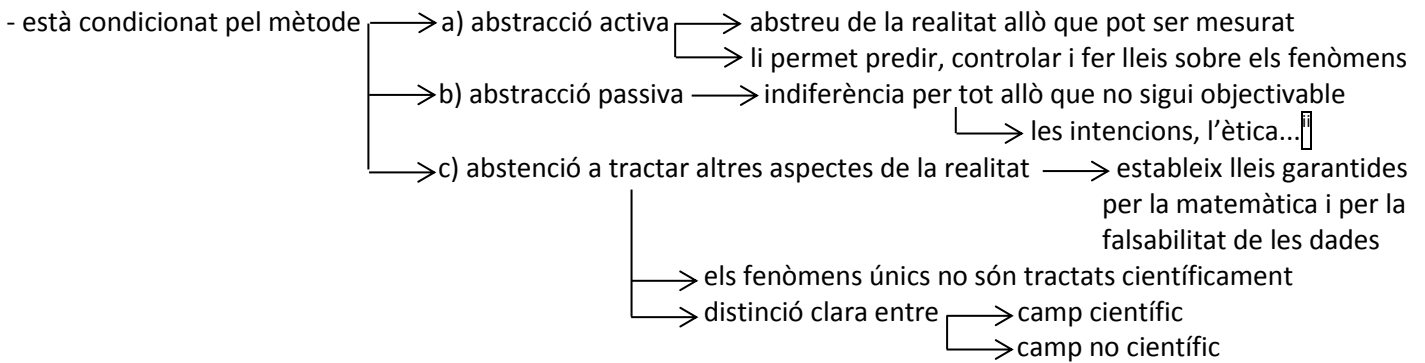
- pot haver-hi un malentès
 - contraposar aquestes dues formes de pensament o identificar-los
 - no hem d'oblidar que són pensaments → activitats de la ment
 - portant-ho al límit → la ciència calcula, la teologia creu i la filosofia pensa
 - no podem reduir el pensament a cap d'aquestes formes
 - el cristianisme i la ciència són fenòmens humans
 - Occident ha identificat la paraula amb el concepte → origen de molts malentesos
 - la metàfora, l'al·legoria i la interpretació simbòlica són fonamentals per al llenguatge humà i no es poden reduir a conceptes
 - el llenguatge de la ciència és conceptual i es dirigeix al món observable
 - el llenguatge de la fe és simbòlic i es dirigeix a la realitat
-
- si el conflicte entre ciència i fe existeix es degut a un mal plantejament
 - és un conflicte entre les conclusions d'un determinat coneixement científic i les d'un conjunt de creences, però no de la fe
 - la fe és una dimensió constitutiva de l'home
 - ↳ és una facultat humana d'obrir-se a → l'Infinit, Déu, el No-res, el Desconegut, el Buit...
 - les creences són les interpretacions de les diferents visions de la realitat segons les diferents religions i cosmovisions
 - l'expressió "fe cristiana" → desorienta perquè és en el fons estem parlant de la creença cristiana

I. La ciència moderna

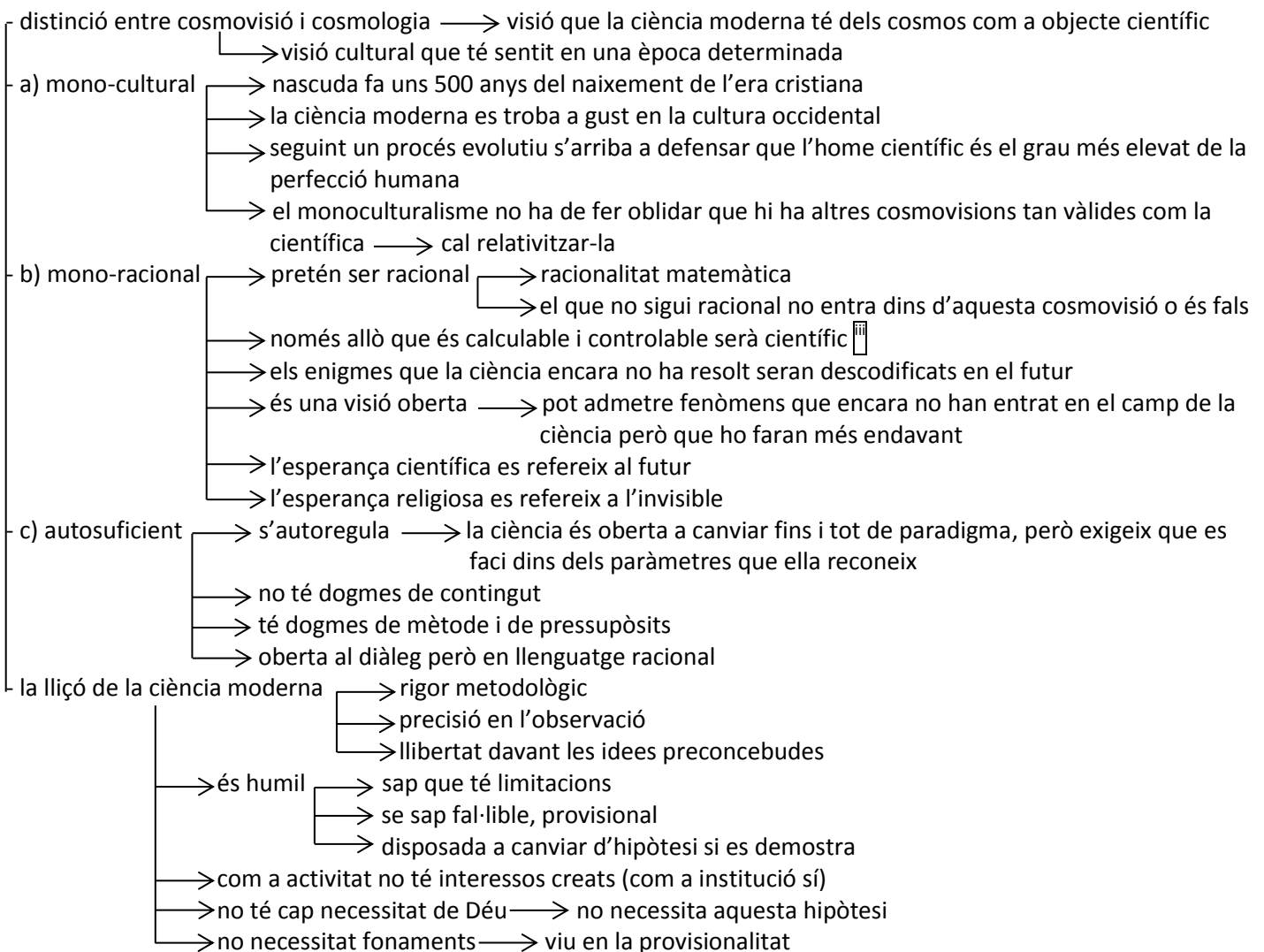
1.- La ciència moderna és un "novum" de poc més de 400 anys

- ciència tradicional
 - *scientia, gnôsis, jñana* → saviesa profunda del coneixement de la realitat
 - ↳ dona plenitud, joia, salvació
 - *homo sapiens*
- ciència moderna
 - càlcul → no és saviesa
 - *animal rationale* → comprèn un aspecte de la realitat → per molts el més important en certa manera també ens "salva"
 - a) és una construcció intel·lectual
 - ↳ basada en l'observació quantificable
 - ↳ treballa amb l'experimentació → modificació de dades observables
 - ↳ aplica racionalitat matemàtica → deduccions a partir d'axiomes
 - b) és un edifici social
 - ↳ té tres pilars → científics, tecnologia i economia
 - ↳ acceptat pels Estats, nacions i institucions
 - ↳ és un element indiscutible
 - ↳ institució forta i poderosa → modificable però no mortal
 - c) és un món cultural
 - ↳ domina la manera de pensar i de veure el món
 - ↳ és un conjunt de coneixements
 - ↳ és una manera de veure la realitat i interpretar els fets
 - ↳ hi ha una ideologia científica, un mite de la ciència → el que és científic és seriós, té qualitat i té la veritat
 - ens ha fet creure que explicar l'origen d'un fenomen equival a conèixer-lo
 - preguntar-nos per l'origen de les coses substitueix la pregunta pel seu ésser, per la seva essència
 - condiona que hi hagi una visió dinàmica i lineal del temps → es pressuposa l'evolució ¶

2.- El pensament científic és una forma particular i restringida de pensament

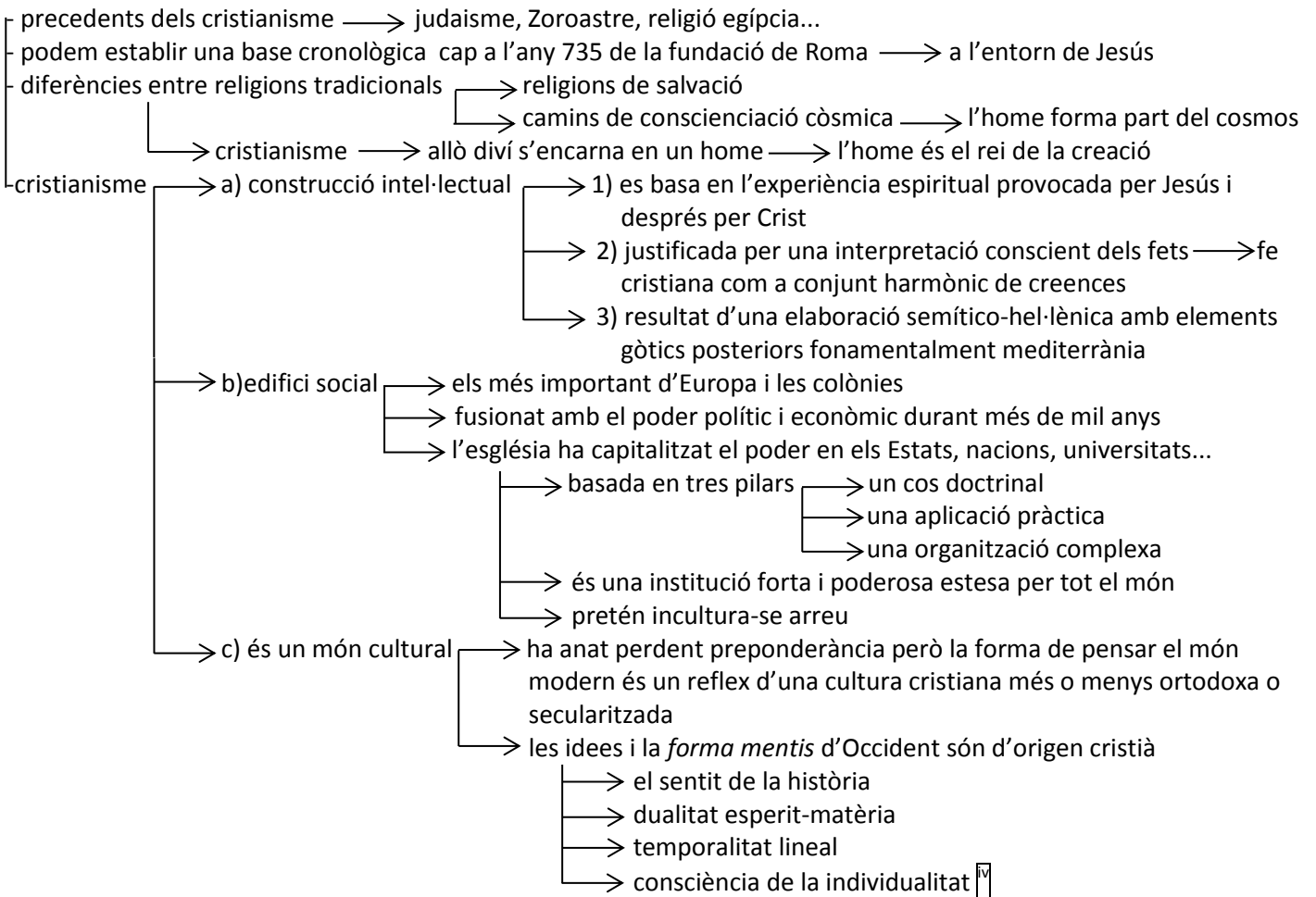

3.- La cosmovisió científica és mono-cultural, mono-racional i pragmàticament autosuficient

II. La teologia cristiana

1.- El cristianisme és un "novum" de quasi dos mil·lennis

2.- El pensament cristià és una forma particular i restringida de pensament

- el pensament cristià → intenta veure la realitat sota la llum de l'experiència personal i la tradició cristiana
- a) és un pensament exegetíc → és "la religió del Llibre" (a ell li agradaria que fos "de la Paraula")
 - la tradició té un gran pes → sobretot l'ortodoxa i la catòlica
 - ↳ subordinada però a les Escriptures
 - és una concepció que avui està en crisi → l'aprofundiment hermenèutic n'és la causa
 - el cristianisme s'autointerpreta com una elaboració intel·lectual a partir de les "dades revelades"
 - ↳ només calia encertar en la interpretació
 - part de la polèmica entre ciència i fe deriva de si hi ha harmonia o conflicte entre les dades de la ciència i les dades de la revelació
 - una minoria (Panikkar inclòs) és contrària a aquesta concepció exegetica
 - creuen més en una visió més mística, una revalorització de l'experiència com a quelcom genuïnament cristià ☞
 - b) és un pensament exclusiu → creu que el seu camí és el de la veritat
 - les seves intuïcions fonamentals estan garantides per un Déu omniscient i revelador
 - pot i ha de ser tolerant però *extra ecclesiam nulla salus*
 - tendeix a la unitat
 - ↳ el qui es salva és únic i incomparable
 - ↳ durant segles el cristianisme no ha trobat repugnant creure que només uns pocs s'han de salvar
 - davant l'objectivisme científic aquí hi ha una clar subjectivisme
 - c) és un pensament existencial
 - ↳ vol ser una ciència de la salvació
 - ↳ sense fe no hi ha salvació
 - ↳ és un camí existencial → vol conduir a l'alliberament, la plenitud de l'home
 - no busca una explicació total de la realitat
 - es concentra en la recerca del sentit del viatge de l'*homo viator*
 - la Bíblia no és una llibre de ciència ni d'història → ens diu què hem de fer per a salvar-nos

3.- La cosmovisió cristiana és (mono)teista, antropocèntrica i acrítica

- a) monoteista
 - monoteisme d'arrel hebrea → Déu creador del món
 - aquest Déu s'ha vist com a
 - ↳ ànima de l'univers → panenteisme
 - ↳ arquitecte de l'univers → platonisme
 - ↳ rellotger diví → posa ordre al món (Leibniz, Newton)
 - ↳ enginyer → fa funcionar el món (molts científics actuals)
 - el Déu cristià és la causa (creador) i el món és allò causat (creatura)
 - potser cal trencar el monoteisme cap a una intuïció cosmoteàndrica
- b) antropocèntrica
 - l'home és el centre de l'univers → la visió cristiana està interessada fonamentalment en l'home i la seva salvació
 - l'encarnació és per benefici dels humans → Déu es fa home pels homes
 - el cosmos té un interès relatiu i secundari
 - que l'home actual es continuï creient el centre de la realitat quan ocupa una galàxia marginal de l'univers és una incongruència → és un exemple del desequilibri cosmovisional de la visió cristiana actual
- c) acrítica
 - no és fruit d'una reflexió temàtica
 - ha anat acceptant sovint amb disgust i endarreriment la visió del món que es trobava
 - potser no hi ha una cosmovisió cristiana → només ha declarat no cristianes les visions del món que creia incompatibles amb la seva visió
 - s'ha anat adaptant a la cosmologia que s'imposava per influència de la ciència
 - no ha desenvolupat una cosmovisió pròpia ☞

III. Trobada o desencontre?

- els cristians no poden viure d'esquenes a la ciència moderna, però poden pagar el preu d'una certa esquizofrènia cultural
- Occident comença a ser conscient del paper d'altres cultures → ha de tenir en compte la interculturalitat
 - no pot mantenir una síndrome colonialista i mono-cultural
 - no pot trobar una resposta satisfactòria perquè està mal plantejada
 - la mono-culturalitat identifica un problema humà amb el seu marc cultural i prou
 - si veiem el problema només des d'una perspectiva, estem impeding una possible solució a partir d'altres punts de vista

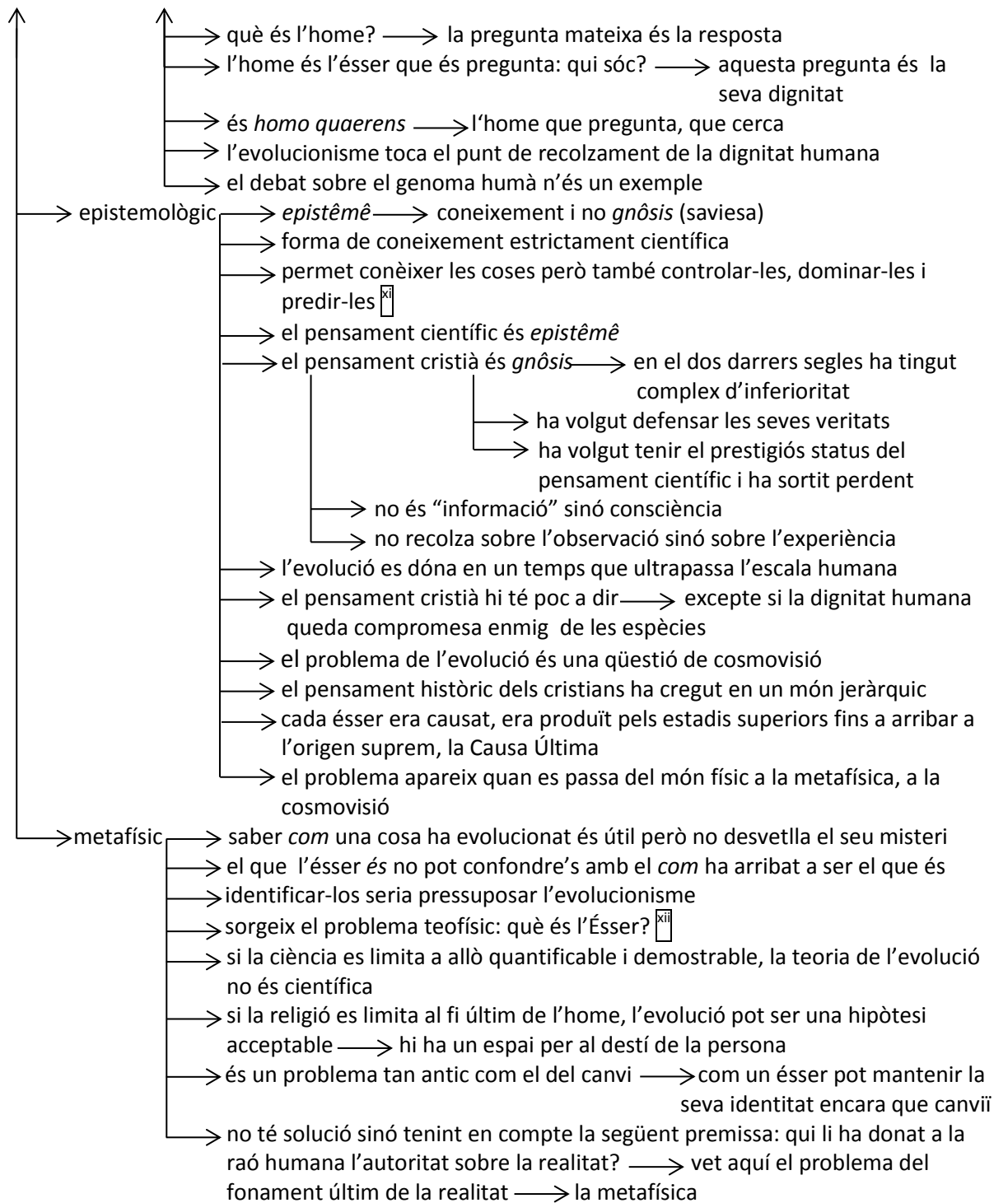
1.- El conflicte entre ciència moderna i cristianisme és més un conflicte entre cosmovisions que entre raó i fe

- qualsevol afirmació necessita el suport d'una cosmovisió per tenir sentit
- cap text té sentit fora d'un context
- un mateix text pot tenir diversos significats segons els contextos en els que es trobi
- el conflicte no és entre raó i fe → és entre creences religioses i afirmacions científiques
 - ↳ diferents interpretacions de la realitat
- qualsevol afirmació científica necessita una cosmovisió
 - ↳ per no quedar reduïda a una formulació matemàtica
 - ↳ per a expressar alguna cosa de la realitat ^{vii}
- qualsevol afirmació teològica necessita una cosmovisió que pugui ser contrastada amb les afirmacions de la ciència ^{viii}

- Parmènides ha fet creure a Occident que hi ha relació entre l'ésser i allò que el pensament construeix, produeix, descobreix, diu, pensa..., sobre ell
- les nostres idees de la realitat en són una imatge
- el que la ciència i la teologia afirmen no és una simple abstracció → és un reflex de la realitat
- tant el pensament cristià com el científic pretenen dir quelcom sobre la realitat

- dos exemples:

- a) l'evolucionisme
 - ↳ és una *forma mentis* connatural al pensament científic modern
 - ↳ la ciència moderna no pretén dir-nos com són les coses
 - ↳ vol descriure el comportament de les coses
 - ↳ equival a explicar l'origen, el desenvolupament del fenomen, la seva evolució
 - ↳ el coneixement del passat permetrà preveure el futur
 - ↳ cosmovisió equival a cosmogonia
 - ↳ intel·ligibilitat equival a explicació temporal
 - ↳ la comprensió d'un fenomen és entendre'l en l'espai i el temps
 - ↳ és desplegar-lo en una continuïtat genètica
 - ↳ és una evolució
- ↳ tres problemes → antropomòrfic → extrapolem la consciència de la nostra evolució a tots els fenòmens observables ^{ix}
 - ↳ quan ens preguntem per l'origen de les coses projectem la nostra autoconsciència
 - ↳ adoptem un model humà de pensament
 - ↳ fins a quin punt és inevitable? ^x
 - ↳ el problema no és saber *com* evoluciona un ésser
 - ↳ és saber si l'evolució ens permet conèixer quina cosa és aquest ésser
 - ↳ no es pot reduir l'home a una cadena d'individus

- b) la Resurrecció de Jesús → el fet físic de la resurrecció de Jesús és central en la fe cristiana
 - la fe en la resurrecció no pot reduir-se a la creença dels primers deixebles
 - l'edifici cristià no pot descansar sobre la subjectivitat d'uns deixebles
 - la fe cristiana personal no pot acontentar-se en ser "fe" en la fe d'altres, en confiança en uns quants privilegiats
 - si la "fe científica" ha de verificar-se racionalment, la fe cristiana ha de passar la tria de l'experiència crística
 - creença no és submissió acrítica a la autoritat o a la raó
 - ↳ és obediència com a escolta intel·ligent de la triple experiència dels sentits, la raó i la fe
 - sense experiència personal no hi ha fe digna d'aquest nom
 - ↳ una experiència que transforma la nostra vida
 - la fe cristiana en la resurrecció creu en la resurrecció física, real
 - ↳ si no és una experiència personal no és fe
 - ↳ si no és una experiència personal és l'acceptació d'un fet incompreensible i absurd a la llum de la racionalitat
 - però, què vol dir cos físic, què és la corporeïtat? → hi ha un problema de cosmovisió ^{xiii}
 - ens trobem davant de dues visions de la realitat
 - ↳ una que creu que les lleis físiques reflecteixen el comportament real dels cossos
 - ↳ una altra que creu que els cossos poden ressuscitar i que és possible la vida eterna
 - el pensament cristià es veu obligat a canviar la visió del món de la ciència → el cos és quelcom més que la matèria descrita per la fisiologia → les dades de la ciència són parcials
 - el pensament cristià hauria d'oferir una alternativa sense recórrer al miracle
 - ↳ no pot criticar la concepció científica del cos si no té una concepció cristiana més convincent
 - afirmar que és una veritat de fe accessible a uns pocs (club esotèric) és esquivar la dificultat
 - ↳ és defensar una teoria màgica de la fe
 - així com la vida intel·lectual va més enllà dels sentits, la vida de la fe no pot limitar-se a la vida racional
 - cal una simbiosi

- hi ha dues teories que responen a aquest problema
 - ↳ la teoria de la doble veritat
 - ↳ la mística com a experiència integral que inclou la tercera dimensió de la realitat
- la teoria de la doble veritat
 - ↳ una veritat que val per allò material, el món sublunar, el món físic
 - ↳ una altra que val pel món sobrenatural, el món metafísic
 - ↳ roman però el problema de com harmonitzar-les sense caure en l'esquizofrènia cultural o cosmològica
- la mística entesa com l'experiència de la tercera dimensió de la realitat → la que es veu amb el "tercer ull"
- si s'admet que el cos és el que diu la ciència moderna → cal d'abandonar la fe en la resurrecció i la presència real de Crist si volem conservar una certa racionalitat
- la raó ha de ser superada però no esborrada
- el pensament cristià no pot anar a remolc de la ciència → no pot fer una interpretació subjectivista del cos
 - ↳ ha de formular la seva pròpia cosmovisió
 - ↳ no pot tergiversar la qüestió
- hi ha un conflicte real de cosmovisions
- el pensament cristià ha de prendre la iniciativa → ha de ser creatiu
- no n'hi ha prou amb dir que la ciència moderna pateix estrabisme i que no té en compte la tercera dimensió
- ha d'elaborar el seu pensament sobre l'home
- des de fa segles està en crisi
 - ↳ va a remolc
 - ↳ actua a la defensiva amb retirades estratègiques que poden fer pensar que no existeix un pensament cristià autèntic
- per això va començar el projecte de la *teofísica*

teofísica

- visió de la realitat en la que les intuïcions cristianes fossin una pressa de consciència de la “naturalesa” de les coses → *l'existencial cristià*
- la fe no va contra la raó → és una forma diferent de coneixement
- expressa una sospita → el pensament cristià ha monopolitzat el pensament religiós
 - ↳ ha estat desplaçat del pensament científic
- cal la contribució d'altres cultures
- moltes intuïcions cristianes que semblen incompatibles amb la ciència, són acceptables als ulls d'altres visions del món
- potser cal emancipar-nos del domini de la ciència sobre el pensament humà
- cal deixar-se fecundar per altres visions del món sense oblidar els descobriments de la modernitat
- una simbiosi amb la ciència il·luminada amb l'ajut d'altres cultures seria més fecunda

- com creure en la resurrecció? ^{xiv}

- estem tan acostumats a la ciència que només volem explicar racionalment el fenomen físic del cos de Crist
 - ↳ com si la resurrecció fos una mena de transmutació química
- s'ha d'entendre com que els creients són “el cos de Crist” → aquell Crist que havia existit abans de l'inici del món
- la creença en la resurrecció equival a reconèixer en Crist un símbol de solidaritat universal i de la divinització de tota la realitat
- *surrexit, non est hic* (ha ressuscitat, no és aquí)
 - ↳ en cap “aquí”
 - ↳ Crist desapareix de qualsevol “aquí” limitador
- *resurrexi et adhuc tecum* (he ressuscitat i encara sóc amb tu) → no sóc enlloc, sinó amb tu i en tu
- per a captar què significa la resurrecció de Crist cal l'experiència d'un temps litúrgic i no lineal ^{xv}
- la resurrecció, la vida eterna i l'esperança no són expectatives de futur d'un temps lineal → es funden una cosmovisió diferent

- la resurrecció és el punt central de la revelació
- quasi totes les religions parlen d'un estat celestial, no temporal, il·luminat, realitzat, no contingent...
- l'eternitat no és un temps que mai s'acaba
- l'espai no és un “contenedor” on es mouen els cossos
- l'home no és un mono desenvolupat o un simple cos energètic
- les religions no són simples sistemes ètics de comportament
- el canvi és fonamental → toca el fonament de la realitat
- a l'home modern li manca el sentit còsmic de l'existència → la visió *cosmoteàndrica* de la realitat

- el desafiament de la ciència és positiu → obliga a reflexionar sobre la naturalesa de la realitat, inclosa la física
- la fe és una forma de coneixement que no pot evitar els coneixements de la ciència

- la resurrecció ha de transformar radicalment l'existència humana i la seva concepció de la realitat
- l'aportació intercultural pot ser molt valuosa
- és tasca de la *teofísica* ajudar-nos a tenir una experiència del món congruent amb les grans intuïcions de la humanitat

2.- La diferència cosmològica és la diferència entre els mites fonamentals

- cada cultura té la seva visió de la realitat
- això s'ha oblidat a causa de la monoculturalitat regnant i l'hegemonia de la racionalitat de la cultura predominant
- hi ha diferències entre la nostra experiència del món
 - ↳ el mateix univers
 - ↳ no hi ha un món-en-sí, no és el *noümen* kantian
 - ↳ no hi ha un únic món i moltes visions diferents d'aquest únic món
 - ↳ no hi ha un món objectiu que cadascú subjectivitza
- el món no és ni subjectiu ni objectiu → és on es troben l'objectivitat i la subjectivitat
- la diferència cosmològica es dóna entre el *mythos* del cosmos → en el qual *creiem* viure
 - ↳ *logos* del cosmos → sobre el qual filosofem

- la diferència hermenèutica és la que hi ha entre un *text* i la seva interpretació, que inclou el seu *context* juntament amb el *pretext* ocult en el text
- la diferència cosmològica és la que hi ha entre el text amb la seva interpretació i el que anomenaria l'*ordit*
- l'*ordit* és el lloc del text en el conjunt de les cosmologies que existeixen
- el teixit de la realitat és fet de pretext, text, context i ordit

- dos exemples per cadascun dels quatre casos
 - ↳ text religiós: "Déu va crear el cel i la terra"
 - ↳ text científic: "Qualsevol transformació energètica en un sistema aïllat produeix un augment d'entropia"

- a) Textos

- són la matèria prima de la interpretació
- el text diu més del que l'autor vol dir
 - ↳ no depèn només del que està escrit → depèn també del que és llegit
 - ↳ de la perspectiva del lector
- les dues frases anteriors fora de context poden "dir" coses totalment diferents
- el text cristià llegit així pot servir per confirmar una interpretació científica ^[xvii]
- el text científic pot servir en l'àmbit cristià com una metàfora ^[xviii]
- podríem transferir el text cristià a un context budhista ^[xviii]
- podríem transferir el text científic a un context hindú ^[xix]

- b) Contextos

- el text religiós
 - ↳ l'Ésser va voler produir totes les coses
 - ↳ l'univers és un joc o una aventura
 - ↳ és una realitat con-tigent
 - ↳ tangent amb la divinitat → sense ella no seria
 - ↳ en el punt de tangència ho seria tot → divina
 - ↳ totes les coses són creatures → per una part divines i per l'altre part no-res
 - ↳ ex-tensions en l'espai i dis-tensions en el temps
 - ↳ in-tencions en la ment i ex-sistències en l'Ésser
 - ↳ ex-sisteixen en tant que conserven la tensió dinàmica entre la presència divina immanent
 - ↳ una absència transcendent
 - ↳ és una creació *ex-nihilo* perquè només és a *Deo*
 - ↳ és una *creatio continua* → si Déu crea és ara i aquí on (encara) crea

- el text científic
 - l'energia es manté constant si no és dispersada i no se li oposen obstacles → si passa això produeix calor
 - posseeix inèrcia que sense influències externes s'orienta en una sola direcció
 - el moviment continu és impossible
 - l'univers té una història → un començament i un final

fariem extrapolacions indegudes si deduïssim del primer text que l'univers és un sistema aïllat
 ↳ del segon text que el món és contingent
 cada text té sentit en el seu context

- c) Pretextos

- si examinem els contextos podem veure com l'autor del text els utilitza perquè sembli que només parla el text
- els antics ja sabien que darrera d'un text sagrat hi ha la intenció del revelador
- el missatge d'un text sagrat no és el que (ens) "diu" sinó el que vol dir qui ho ha inspirat
- la seva interpretació requereix fe
- si no es coneix l'autor i no es coneix el pretext es fa difícil comprendre el text
- és necessari conèixer qui parla per a entendre de què parla

- el pretext del primer text vol fonamentar el monoteisme → una creació del no-res per contradir el demiürg platònic ^{xx}
- els escrits de l'Antic Testament → són el pretext per conservar i fonamentar la identitat del poble d'Israel són arrelats *post factum*
- també passa en el Nou Testament → seria ingenu oblidar-ho → el que escriu pretén sempre alguna cosa ↳ potser dir la "seva" veritat

- el text científic
 - parteix de les discussions sobre el moviment continu i l'energia constant → són el pretext
 - entronca amb la revolució industrial → l'energia és indispensable
 - la fórmula és vital per a la nova època industrial
- la història de la ciència és plena de pretextos → cas Galileu
- Galileu
 - ↳ promotor de l'objectivitat científica → carregat de *pathos* subjectiu
 - ↳ els seus textos són pretextos per mostrar l'error dels aristotèlics
 - ↳ la prioritat de la revelació natural del "gran Llibre de la natura"
 - ↳ per damunt de la revelació de les Escripures

- no hi ha text que s'escriu sense intencionalitat → amaga molts pretextos
- els pretextos ens donen les claus hermenèutiques per a la comprensió dels textos ^{xxi}

- d) Ordit

- l'home no pot renunciar a comprendre
 - ↳ per fer-ho necessita reduir-ho tot a una certa unitat
 - ↳ aquesta necessitat és constitutiva de l'home
 - ↳ constantment frustrada
 - ↳ és la condició humana
- és necessari distingir entre com-prendre → és racional i requereix intel·ligibilitat
 - ↳ en-tendre → implica un enteniment que supera la comprensió
- l'ordit és la cosmovisió on es situen els contextos → apunta més a l'enteniment que a la comprensió
- el Gènesi ens parla de Déu i Clasius ens parla de l'entropia → ens parlen a nosaltres i del món on vivim

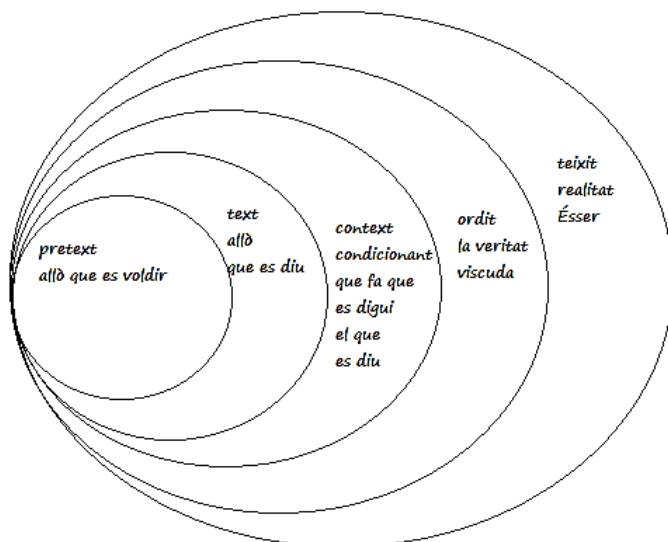
- en l'ordit el *mythos* és fonamental
 - és l'àmbit que abraça diferents contextos
 - es construeix un ordit que recolza sobre les mateixes lleis que els textos
- la trobada entre el pensament científic i el pensament religiós no pot tenir lloc ni en el terreny científic ni en el camp teològic → s'ha de jugar en camp neutral
- tots dos fan servir el *logos* i volen tenir-lo al seu favor → no n'hi ha prou amb la raó dialèctica ni l'intel·lecte teològic ^{xxiii}
- el mètode per aquest diàleg
 - no pot ser dialèctic (no és universal)
 - ha de ser dialogal → el punt de partida pel consens és el diàleg

- tots vivim en un context particular → tant el pensament científic com el pensament cristià formen part d'un context cultural occidental
- tota cultura és una mena de macro-context que podem conèixer però cap ésser humà pot abraçar l'espectre total de l'experiència humana ^{xxiii}
- l'error d'altres èpoques va ser la subordinació acrítica al mite
 - del nostre temps és la creença d'haver desmitificat la realitat amb la ciència

- text, context i ordit formen el *teixit* humà
- cadascú participa en la formació de l'ordit de la seva existència
- cada existència s'insereix en el *teixit* que s'havia trenat abans de nosaltres en el món que vivim
 - en la cultura que ens envolta

- ni el pensament científic ni el pensament cristià formen tot el teixit de la vida humana
- una altra paraula per *teixit* seria *cosmovisió*
- el *teixit* suggereix unitat, les cosmovisions són diferents
 - pot tenir molts colors i diversos ordits
 - no pot ser vist
 - és massa extens
 - hi som dins
 - no està acabat

- el teixit no és nostre
- el món en el que vivim, del qual som conscients
 - no és el resultat dels nostres pensaments
 - tampoc una "realitat" en sí única per tots
 - no és fruit de la nostra interpretació
 - amb la nostra interpretació modifiquem aquesta realitat a la qual pertanyem
 - ens ve donat com un do en el qual podem viure
- la realitat no ens ve donada com un *logos* sinó com un *mythos*
- la diferència de les cosmovisions prové de la separació entre el món que ens és donat en el *mythos* i el món descobert pel *logos*

3.- Tasca del nostre temps és la simbiosi provisional del saber humà

- simbiosi → convivència
- es viu, és natural
- el teixit de la nostra vida no l'hem fet nosaltres, el rebem
- el pensament científic interpreta el teixit com una dada per a comprendre i utilitzar
- el pensament cristià l'entén com un do del qual gaudir i estar agraïts
- no són actituds incompatibles
- després de segles de tensions → el cristianisme ha perdut terreny
- la ciència ha sacrificat bona part de la seva harmonia
- cal aconseguir la simbiosi entre ambdós
- no s'hi arriba amb la victòria d'una de les parts
 - mitjançant compromisos benintencionats
 - demostracions de tolerància civil
- no es tracta de privilegiar un saber denigrant l'altre
 - d'establir una jerarquia
- es tracta d'obrir-se a la llum, vingui d'on vingui
- hi ha tres punts en que la simbiosi entre ciència i cristianisme seria possible
 - ponts per establir la comunicació

a) Agnòsia de tota gnòsis (ignorància de tot coneixement)

- tot coneixement està integrat en el temps i en l'espai i és funció d'aquests dos factors → és transitòria
- el que una època ha defensat una altra ho ha modificat, completat i rebutjat
- això ha passat tant en el pensament cristià com en el científic ^{xxiv}
- se sap conscientment alguna cosa quan se sap que se sap → sabent que se sap s'introdueix un saber del saber que es diferencia de la cosa sabuda i deixa en penombra la cosa sabuda ja que la consciència es gira cap al saber que sap i no cap a la cosa
- en el coneixement d'alguna cosa som conscients que no l'esgotem, no eliminem el seu misteri
- un *primer corol·lari* → la doble realitat de tot coneixement
 - tot coneixement ens desvetlla l'ésser però no l'esgota
 - pretext, text, context i ordit estan en relació → pensament científic i pensament cristià tenen el seu espai, cadascun en el seu camp
- tot coneixement és coneixement d'allò cognoscible
- tot ésser és un misteri ^{xxv}
- aquesta actitud no és agnòsticisme
 - renúncia a la recerca
 - l'agnòstic sap que no sap, el místic no sap que sap
 - el primer és conscient de la seva ignorància (i per pateix per això)
 - el segon ignora el seu coneixement (i gaudeix d'això) ^{xxvi}
- un *segon corol·lari*
 - la possibilitat intel·lectual de superar el racionalisme sense negar la raó
 - "coneixement" no equival a "coneixement racional"
 - "racionalitat" no equival a "intel·ligibilitat"
 - per damunt d'ambdues hi ha moltes altres formes de consciència
- un *tercer corol·lari*
 - la possibilitat i la conveniència d'una mútua fecundació entre les cultures
 - cap pot per si sola fer-se càrrec la situació de la humanitat
 - la interculturalitat és una necessitat vital per a la supervivència humana
 - cap cultura no pot ensenyar res a les demés però tota cultura pot i ha d'aprendre de les altres
 - aprendre és assimilar sense perdre la pròpia identitat

- un *quart corol·lari* → la justificació del pluralisme → d'ell en depèn la convivialitat humana
 → l'home es troba davant de visions del món incompatibles entre sí
 ↳ experimenta la seva limitació, la seva contingència ^{xxvii}

b) Els límits del pensament científic

el coneixement científic és una forma particular i limitada d'aproximació a la realitat
 ↳ de pensament
 → ha abandonat la pretensió de conèixer
 → es limita a establir lleis sobre el comportament dels fenòmens
 → s'ha convertit en paradigma de tot pensament → la seva influència en totes les branques de coneixement és innegable
 → quasi ha conquerit el monopoli de les paraules ^{xxviii}

el triomf de la ciència es deu a causes profundes → set humana de poder
 ↳ ha obtingut resultats espectaculars
 ↳ el món físic sembla obeir a allò que la raó científica calcula

hi ha però moltes altres formes de coneixement no reduïbles al coneixement científic

hi ha una doble limitació
 ↳ no tota la realitat és científicament pensable → altres formes de pensament ens desvetllen altres aspectes de la realitat
 ↳ no tota la realitat és pensable → hi ha un pensament no científic que aborda la realitat, però el pensament no esgota l'Ésser

c) La relativització del pensament cristià

el pensament cristià ha arribat a creure's universal
 ↳ per causes històriques complexes
 ↳ pel seu caràcter occidental
 ↳ ha pensat que "veritat" és sinònim d'"universalitat" i aquesta d'"universalitat absoluta"

hi ha també una doble limitació
 ↳ no tota la realitat pot reduir-se a una interpretació cristiana → no es poden excloure a priori altres interpretacions vàlides de la realitat
 ↳ no tota la realitat és crística → aquest és el misteri del mal

els dogmes cristians només són vàlids si tenim consciència dels seus límits → el seu context concret i limitat ^{xxix}

la paraula clau és pluralisme → a alguns els hi fa por
 ↳ tenen raó al criticar-la → pot caure en un relativisme ^{xxx}
 ↳ per una banda vol dir "relativitat" → exclou qualsevol absolutisme
 ↳ per l'altra significa l'experiència de la contingència humana

el pensament cristià té un cert temor de perdre situació privilegiada entre les cosmovisions

reconèixer la relativitat cristiana no li treu res a la seva veritat → ser conscient dels propis límits és el primer pas per a la seva superació

ⁱ "Un pensador tan equilibrat com David Jou, quan formula les tres preguntes cosmològiques fonamentals, no indaga sobre l'essència de l'univers ni tampoc no es pregunta què són l'univers, la vida i la intel·ligència, sinó que es planteja una qüestió, que considera «neutral», sobre «l'origen de l'univers, l'origen de la vida i l'origen de la intel·ligència». p.27

ⁱⁱ "Això no vol dir que els científics (que solen estar entre els homes més intel·ligents, sociològicament parlant) no tinguin moltes altres intencions i preocupacions vàlides, com les de fer el bé i estendre els beneficis de la ciència a tot el món. Així com els missioners d'abans volien salvar les ànimes i portar-nos a tots al cel, aquests "missioners" d'avui desitgen salvar els cossos i portar el benestar i la pau a tot el món." p.29

ⁱⁱⁱ “Els àngels com a símbol d’una realitat espiritual, per exemple, no poden formar part d’una cosmologia científica, ja que no són científicament ni verificables ni controlables. L’amor s’explicaria com un moviment d’atracció motivat per sentiments que procedeixen d’una major o menor «afinitat» psico-fisiològica” p.32

^{iv} “Els cristians de ritus llatí poden recordar potser que en el temps d’Advent totes les lectures bíbliques parlen de la pau que regnarà quan tots els pobles s’hagin sotmès a Jahvé i caminin a la llum del Senyor. La traducció secularitzada de tot això és la convicció de que la pau arribarà quan tots els pobles de la terra tinguin un govern mundial, una democràcia global, un mercat únic, un banc mundial... Molts dels anomenats sistemes polítics alternatius comparteixen aquest mateix ideal, encara que amb reserves”. p.37

^v “El fet de que en els nostres dies una minoria (**ell inclòs**) sigui contrària a aquesta opinió i desitgi revaloritzar l’experiència com a quelcom pertanyent a l’origen més autèntic del pensament cristià no és suficient per a oblidar que l’aspecte prevalent de la identitat cristiana es basa en la interpretació de les Escripures.” p.38

^{vi} “He escrit en altres llocs que la *Divina Comèdia* representa la última cosmovisió d’Occident i en efecte l’obra de Dante constitueix una visió cristina del món en la que cada esdeveniment té un lloc i adquireix un sentit. Des de Pitàgores fins a Dante, Occident ha tingut una cosmovisió majoritàriament homogènia; a partir de llavors la civilització occidental no ha produït cap altra visió global de la realitat, malgrat l’esforç (genial, però fallit) del Faust de Goethe. La cosmovisió més recent s’ha limitat a desmuntar peça per peça aquella que l’havia precedit, perquè no la considerava convincent (en tant que no explicava els fenòmens), sense substituir-la, però, per cap altra.” p.42

^{vii} “«1+2=3» no vol dir res (més enllà la pura formalitat matemàtica) mentre aquesta equació no sigui interpretada en una situació mundana concreta, és a dir, en l’interior d’una cosmovisió. La famosa incompatibilitat entre la teoria ondulatoria i la teoria corpuscular de la matèria només sorgeix quan imaginem que ones i corpuscles són representacions reals d’allò que és calculat per dos sistemes d’equacions diferencials”. pp.44-45

^{viii} “Sobre un concepte purament abstracte de Déu, en el sentit d’una experiència acòsmica, cap ciència, en el sentit modern, no hi té res a dir; però en aquest cas s’hauria d’afegir que la teologia no és aplicable a l’home. És necessari baixar a la palestra d’un Déu creador del món, és a dir, d’un Déu amb una funció còsmica, per a poder establir un diàleg amb la ciència. Podria llavors discutir-se sobre el món: hauríem baixat al pla de la cosmovisió”. p.45

^{ix} “Recordem la nostra infantesa, el nostre creixement, i, al tenir una certa consciència de la nostra continuïtat, atribuïm el canvi al desenvolupament d’una determinada substància (el nostre jo) que roman desenvolupant-se (és a dir, «evolucionant») a partir d’un origen que ens donaria la clau per a entendre el que som. Vet aquí el pressupòsit implícit en la pregunta sobre els orígens. Quan a continuació ens preguntem sobre l’origen de les coses doncs o sobre sentit de l’evolució, projectem la nostra autoconsciència personal sobre tota la realitat i adoptem un model humà de pensament. Es tracta, certament, d’un antropomorfisme.” p.47

^x “Què volia dir Protàgores quan afirmava que «l’home és la mesura de totes les coses»? Què vol dir el *Rg-veda* quan canta que «l’home és tot»? Què volia dir Aristòtil quan deia que «l’ànima en certa manera és tot»? I cert cristianisme quan afirma que l’home és el fi (la finalitat) de la creació? A vegades l’home es converteix en el condiment de tots els plats, però convindria ser conscients d’això i també distingir el condiment del menjar.” p.48

^{xi} “...tal vegada aclariríem moltes qüestions si la reservéssim (*epistêmê*) per al coneixement científic. Refiant-nos-en més de l’etimologia que de la història de la paraula, podríem dir que la *epistêmê* és un vertader *epi-istamai* (*istêmi*, de l’arrel *stâ*), és a dir, un «posar davant de» nosaltres les coses, com en una desfilada de models, de manera que els models desfilin davant dels nostres ulls per a ser valorats i classificats. I si volguéssim ser encara més subtils, podríem recordar que la matriu d’*epi*, no connota només «davant», sinó també «sobre».” pp.50-51

^{xii} “La teofísica és una ciència en la qual la física i teologia no estan separades, sinó en relació ontològica”. p.53, n.25

^{xiii} “No es tracta d’acceptar superficialment la resurrecció i de defensar una cosmologia «científica» imaginant una espècie d’immortalitat de les proteïnes i del sistema nerviós de Jesús, present en l’Eucaristia o en qualsevol lloc ocult de l’espai i que es manifesta d’una manera inverificable pels creients. El que seria increïble des de qualsevol punt de vista, per no dir ridícul. p.56

^{xiv} Jesús mor i és enterrat. Poc després, el sepulcre apareix buit i ni els seus enemics discuteixen el fet. Jesús apareix diverses vegades, menja amb els seus i es deixa tocar. La Resurrecció és la transformació de Jesús en el Crist. Crist és el Jesús ressuscitat. De Jesús no ens en queda sinó el record. Crist, en canvi, és viu i és real. Aquesta realitat no és només anamnèsica o psíquica; també és física i corporal: és una presència real, tan real com la d'un tros de pa o de d'un pobre que té gana. En l'Eucaristia no és el pa el que es transforma en Crist, sinó Crist el que es transforma, es manifesta en pa i com a tal se'l reconeix en la litúrgia eucarística. Aquest Crist unigènit, primogènit, cos místic, vida, alfa i omega, llum, principi, cos, matèria, és el símbol central del real per als cristians. Potser el «cos» és molt més del que diu la ciència. Existeixen altres dimensions de la realitat també física que excedeixen el camp de la ciència." p.61

^{xv} "Resulta significatiu que les múltiples explicacions de la Resurrecció per part de la teologia moderna que he pogut consultar [...] no discuteixen el mite de la història –semític i lineal. Els cristians anomenen a Jesús «el Senyor» de la història, però han fet d'ell el seu esclau." p.62, n.32

^{xvi} "...el text religiós pot significar que un Ésser, més enllà del món físic, ha fet sorgir del no-res les galàxies, el sistema solar i en particular el planeta Terra. Podríem, per tant, també imaginar aquest Déu potser com una font de calor, o com una concentració d'energia primordial, la qual, més enllà dels sistema de l'univers astronòmic, sense tenir-ne cap necessitat, hauria fet aparèixer el món a partir d'un no-univers i li hauria donat després una mena de codi secret que s'hauria manifestat amb el pas del temps". pp.66-67

^{xvii} "...per a explicar que tot té un preu; que, si no ens obrim a l'infinit, és a dir, si no trenquem el cercle tancat de la contingència, no hi ha salvació possible. Nosaltres no hi podem fer res: necessitem d'una energia divina que ens faci superar la mort. Si no ens carreguem de l'energia divina que manté "la diferència de potencial" i que prové de la transcendència, estem tots condemnats a la mort, a l'infern". p.67

^{xviii} "...quan tot estava en pau perquè no existia res, ni tan sols el temps, «alguna cosa» (encara que sense temps ni espai ni res) va aparèixer de sobte i es va posar a fer aquest món de cel i terra –que potser existeix només en la (nostra) ment". p.67

^{xix} "... el llegiríem com si digués que l'energia, que és una qualitat espiritual i irreductible a qualsevol mitjà, és considerada en el text com una cosa material i mesurable que ens condemnaria a la pèrdua de la llibertat i ens faria creure que podem existir en sistemes tancats. El segon principi de la termodinàmica seria comparable ala llei del *karma* –etcètera". p.67

^{xx} "... que donava forma a la matèria prima, eterna i, a més, divina, cosa que els cristians no podien admetre en tant que pensaven que contradeia no només el que podia dir el text (la creació del no-res no és gaire explícita en el Gènesi), sinó també el que pensaven que volien dir els autors i l'inspirador del text citat". pp.69-70

^{xxi} "Com bé sabien els cavallers medievals, darrera de tota arma blanca hi ha la mà d'un cavaller... i d'una dama que li fa empunyar. Darrera de la discussió actual en les escoles dels Estats Units sobre les teories de la creació i de l'evolució s'amaguen interessos no tan sols ideològics sinó generats a vegades per milions de dòlars. Tant el text de Hammurabi, com les inscripcions d'Aśoka, com els obeliscos egipcis, tenien moltíssimes intencions, a vegades secretes, a vegades manifestes i la major part de les vegades inconscients". p.71

^{xxii} "Aquesta és la trampa en la que han ensopegat moltes bones intencions. Per aquest motiu, el diàleg entre religió i ciència és quelcom molt més seriós que l'ecumenisme per les bones. En ell es posa en joc la pròpia naturalesa de l'ésser humà, si no vol caure en els irracionismes, els científisme o els fideismes acrítics i estèrils". p.72

^{xxiii} "...ningú no pot permetre's el luxe de dir que és l'home fins que la darrera dona de la darrera illa del darrer temps no hagi dit la darrera paraula. L'home no és una cosa, ni la consciència humana no és mai absolutament objectivable". p.73

^{xxiv} "La tolerància era una heretgia en el segle XVII i una virtut en el segle XIX i en XX". p.78

^{xxv} "La mística és conscient d'això. la nit, la vacuïtat, les tenebres, fan possible la llum, la gnòsis". p.79

^{xxvi} "Dit de manera filosòfica: l'epistemologia no té poder salvífic. La porta del coneixement és molt estreta, encara que no està tancada per ningú". p.80

^{xxvii} “L’individualisme modern ha fet plausible la humilitat individual (jo sóc tan petit que no puc obrir la porta del coneixement), però no l’orgull col·lectiu, nosaltres (cristians, ateus, laics, hindús...) tenim les claus de la porta del coneixement. La fe, com a coneixement sense objecte (epistemològic), ens allibera del fanatisme”. p.81

^{xxviii} “Així, per exemple, «temps», «massa», «pes», «espai», «energia», «cos» i, en certa mesura, «home», «animal», etcètera, semblen tenir només el significat que la ciència atribueix a aquests termes: entitat més o menys mesurable o com a mínim, experimentable”. P.81

^{xxix} “...tot allò que es pugui dir d’un Déu «absolut» estarà sempre subjecte a la limitació i a la contingència de la interpretació i recepció humanes”. p.83

^{xxx} “ Què no s’ha fet i dit en nom de Déu, la religió o la democràcia? Es pot abusar sempre de qualsevol paraula. «Pluralisme» no vol dir ni «pluralitat», ni «relativisme», ni «caos»”. p.83